

جنگ هیبریدی روسیه در منازعه ۲۰۲۲ اوکراین

سعید شکوهی^{۱*}

سجاد کریمی پرشه^۲

چکیده

جنگ هیبریدی که روسیه به دنبال بحران کریمه در سال ۲۰۱۴ بر علیه اوکراین آغاز کرده بود، در جنگ ۲۰۲۲ به اوج خود رسید و مسکو در جریان عملیات نظامی علیه کی‌یف از تاکتیک‌های هیبریدی گوناگونی بهره گرفته است. از این رو، پژوهش حاضر به دنبال یافتن پاسخی برای این پرسش بود که جنگ هیبریدی روسیه علیه کی‌یف دارای چه ابعادی بوده و این تاکتیک‌ها چه تأثیری بر جنگ ۲۰۲۲ اوکراین گذاشته است؟ برای پاسخ به این سؤال، از چارچوب مفهومی «جنگ هیبریدی و مولفه‌های شاخص آن» استفاده شد. رویکرد پژوهشی این تحقیق از نوع تبیینی و شیوه گردآوری داده‌ها مبتنی بر شیوه کتابخانه‌ای بود. یافته‌های پژوهش نشان دادند که روسیه در جنگ اخیر از ۳ تاکتیک عمده جنگ رسانه‌ای، حملات سایبری و حملات هدفمند به مناطق کلیدی و زیرساخت‌های اوکراین بهره گرفته که این تاکتیک‌ها عملیات دفاعی اوکراین را با اختلال و سردرگمی مواجه ساخته و منابع مالی و لجستیکی زیادی را به حوزه‌های غیرنظامی کشانده است. در نتیجه، قدرت دفاعی و مالی اوکراین برای مقابله با تهدیدهای هیبریدی روسیه به شدت تحلیل رفته است. این پژوهش می‌تواند ادبیات موجود به زبان فارسی در زمینه جنگ هیبریدی، به‌طور کلی، و جنگ هیبریدی روسیه، به‌طور خاص، را تقویت نماید.

واژگان کلیدی: روسیه، اوکراین، جنگ هیبریدی، عملیات سایبری، جنگ رسانه‌ای

فصلنامه

پژوهش‌های

روابط بین‌الملل،

دوره سیزدهم،

شماره دوم، شماره

پیاپی چهل و نه،

تابستان ۱۴۰۲

۱. استادیار روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی (نویسنده مسئول)

*shokoohi@atu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۶/۳۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۳/۱۱

فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره سیزدهم، شماره پیاپی چهل و نه، صص ۲۷۷-۳۰۱

مقدمه

حمله نظامی روسیه به اوکراین در سال ۲۰۲۲، یکی از مهمترین رویدادهای سال‌های اخیر و همچنین از بزرگ‌ترین منازعه‌های اروپا پس از جنگ جهانی دوم می‌باشد که پیامدهای بسیاری برجای گذاشته است؛ به‌گونه‌ای که نه‌تنها حوزه‌های اقتصادی و سیاسی دستخوش تغییرات شگرفی شده‌اند، بلکه ادبیات نظامی نوینی را نیز مطرح ساخته است. زیرا راهبردها و تاکتیک‌های نظامی اتخاذ شده در این جنگ، به نوبه خود در طول تاریخ عملیات نظامی منحصربه‌فرد هستند. نقش مهم و تأثیرگذار جنگ هیبریدی یا به عبارتی جنگ ترکیبی در این منازعه، نمونه این تحول است. جنگ‌های هیبریدی با جنگ‌های کلاسیک که مقوله جنگ را صرفاً رویارویی خشونت‌بار نظامی بین دو بازیگر می‌دانستند، تمایزهای ویژه‌ای دارند. این نوع از جنگ‌ها به دلیل داشتن ویژگی‌های گوناگونی همچون متعارف و نامتعارف بودن، استفاده از ابزارهای رسانه‌ای و سایبری، ابهام و چند بُعدی بودن، نبود استراتژی و رویکردهای مشخص و ایجاد سردرگمی برای دشمن و همچنین کم‌هزینه بودن و ایجاد خسارت عمده، بسیار موردتوجه قرار می‌گیرند. باتوجه به رشد و توسعه روزافزون فناوری اطلاعات در جهان و تأثیرات و بازدهی بالا و هزینه پایین جنگ‌های هیبریدی، استفاده از این تاکتیک‌ها روزبه‌روز در حال افزایش است. وجود ابزارهای متنوع و گوناگون در جنگ‌های ترکیبی باعث شده شناسایی و مقابله با این نوع از تهدیدات پیچیده‌تر شود؛ به طوری که کشورهای مختلف هر ساله بودجه‌های کلانی را برای مقابله با تهدیدات هیبریدی اختصاص می‌دهند.

حمله نظامی روسیه به اوکراین و همچنین درگیری‌های گذشته بین آن‌ها به‌خصوص در بحران سال ۲۰۱۴ کریمه، نشان می‌دهد که تاکتیک‌های جنگ ترکیبی جزء استراتژی‌های اصلی روسیه در رویارویی با اوکراین است. استفاده گسترده و مداوم از این سبک جنگ‌ها، روسیه را در جایگاه یک کشور متخصص در بهره‌گیری از جنگ‌های ترکیبی معرفی نموده است، چرا که در استفاده از این نوع استراتژی‌ها بسیار باتجربه عمل می‌کند. شاهد مثال این ادعا، مشاهده ترکیب‌های گوناگون حملات روسیه به اوکراین در سال ۲۰۲۲ است که شباهت نزدیکی با تاکتیک‌های اتخاذ شده روسیه در بحران ۲۰۱۴

کریمه دارد. مشاهده عملکرد روسیه در جنگ اخیر نشان دهنده بی‌مانندی استفاده این کشور از ابزارهای نوین و گوناگون جنگ هیبریدی در سطح کلان است. پژوهش حاضر ۳ متغیر اصلی جنگ هیبریدی روسیه یعنی حملات سایبری، حملات رسانه‌ای و نابودی زیرساخت‌های حساس و کلیدی اوکراین را مورد توجه قرار می‌دهد. بهره‌گیری روسیه از حملات ترکیبی و جنگ هیبریدی^۱ محدود به دوره آغاز این جنگ نیست. مسکو بخشی مهمی از استراتژی‌های جنگ هیبریدی به خصوص حملات سایبری و رسانه‌ای خود را پیش از آن در برابر کی‌یف شروع کرده بود. بنابراین فعالیت سایبری و رسانه‌ای گسترده از مدت‌ها پیش از آغاز حمله نظامی روسیه به این کشور صورت گرفته بود که با آغاز جنگ، دامنه این حملات به اوج خود رسید. حملات سایبری روسیه از یک سو، بخش مهمی از استراتژی نظامی روسیه در قبال اوکراین است و از سوی دیگر، استفاده از رسانه به خصوص شبکه‌های اجتماعی، بخشی از راهبرد مسکو در جهت مشروعیت‌زدایی از دولت اوکراین قلمداد می‌شود. مسکو با متهم کردن کی‌یف به عنوان کشوری نازیست و نژادپرست، درصدد توجیه حمله نظامی اخیر خود است. علاوه بر این، بخش دیگری از اقدامات جنگ هیبریدی روسیه، حمله به زیرساخت‌های مهم و استراتژیک اوکراین از جمله مراکز زیرساختی و حساس به منظور ایجاد فشار بر رهبران و مردم اوکراین است.

با توجه به اهمیت تاکتیک‌های جنگ هیبریدی در منازعه اخیر اوکراین، این مقاله در پی پاسخ به این سؤال است که جنگ هیبریدی روسیه علیه کی‌یف دارای چه ابعادی بوده و این تاکتیک‌ها چه تأثیری بر جنگ ۲۰۲۲ اوکراین گذاشته است؟ فرضیه اولیه‌ای که در پاسخ به این سؤال مطرح می‌شود، این است که روسیه در جنگ اخیر از ۳ تاکتیک عمده جنگ رسانه‌ای، حملات سایبری و حملات هدفمند به مناطق کلیدی و زیرساخت‌های اوکراین بهره گرفته که این تاکتیک‌ها عملیات دفاعی اوکراین را با اختلال و سردرگمی مواجه ساخته و منابع مالی و لجستیکی زیادی را به حوزه‌های غیرنظامی کشانده است. در نتیجه، قدرت دفاعی و مالی اوکراین برای مقابله با تهدیدهای هیبریدی روسیه به شدت تحلیل رفته است. این پژوهش توجه خود را بر تاکتیک‌های جنگ

^۱ Hybrid Warfare

هیبریدی روسیه معطوف نموده و توجه به استراتژی‌های گوناگون جنگ ترکیبی اوکراین علیه روسیه، نیازمند پژوهش دیگری است. براین اساس، جنگ هیبریدی متغیر مستقل و جنگ ۲۰۲۲ اوکراین، متغیر وابسته این مقاله هستند. ساختار مقاله بدین ترتیب است که ابتدا پیشینه پژوهش و سپس چارچوب مفهومی پژوهش شرح داده می‌شوند و در ادامه، ابعاد مربوط به مولفه‌های جنگ هیبریدی روسیه علیه اوکراین شرح داده می‌شود. سپس تأثیر این تاکتیک‌های جنگ هیبریدی بر روند جنگ اوکراین تبیین می‌شود و در انتها نیز، نتیجه‌گیری ارائه خواهد شد.

۱. پیشینه پژوهش

درخصوص جنگ هیبریدی روسیه در اوکراین پژوهش‌های گوناگونی انجام شده است که در این بخش بر اساس سه مؤلفه جنگ رسانه‌ای، حملات سایبری و حملات هدفمند به مناطق کلیدی و زیرساخت‌های اوکراین دسته‌بندی شده‌اند. مهم‌ترین آن‌ها به شرح ذیل هستند: مقاله «نقش رسانه‌های اجتماعی در جنگ روسیه علیه اوکراین» نوشته دن کی سیوریاک^۱ (۲۰۲۲)، به جنبه‌های مختلف نقش شبکه اجتماعی در جنگ اخیر پرداخته و به این نکته اشاره دارد که یکی از مهمترین تفاوت‌های جنگ فعلی با منازعات سالیان گذشته، نقش بارز و تأثیرگذار رسانه‌های اجتماعی و گوناگونی استفاده از آن‌ها است. مقاله «اطلاعات نادرست در جنگ روسیه علیه اوکراین: تهدیدها و واکنش‌های دولتی» نوشته آدام کوالسکی^۲ (۲۰۲۲)، به نقش رسانه‌های دولتی و همچنین شبکه‌های اجتماعی روسیه و اوکراین در چگونگی پوشش اخبار جنگ اشاره دارد و تأکید می‌کند که این رسانه‌ها نقش بارزی در جهت‌دهی به افکار عمومی درباره حوادث و رویدادهای جنگ دارند.

مقاله «تبلیغات روسیه در رسانه‌های اجتماعی در طول تهاجم سال ۲۰۲۲ به اوکراین» که توسط دومینیک گیسلر^۳ و جمعی از نویسندگان (۲۰۲۲) نوشته شده است این موضوع را مطرح می‌کند که در آغاز تهاجم نظامی روسیه به اوکراین در فوریه ۲۰۲۲، هم‌زمان جنگی رسانه‌ای در گستره‌ای وسیع از سوی روسیه در جهت مشروعیت‌زدایی از اوکراین

¹ Dan Ciuriak

² Adam Kowalski

³ Dominique Geissler

و توجیه عملیات نظامی علیه اوکراین آغاز گردید. «چالش‌ها و فرصت‌ها در تشخیص دست کاری اطلاعات: بررسی رسانه‌های روسیه در جنگ اوکراین» مقاله‌ای به قلم جولیا مندلسن^۱ و جمعی از نویسندگان (۲۰۲۲) که به نقش رسانه‌های روسیه در دست‌کاری و تحریف اخبار و اطلاعات جنگ می‌پردازد و به شیوه‌های مختلف رسانه‌های روسیه در گسترش اخبار نادرست از آغاز جنگ روسیه و اوکراین در سال ۲۰۲۲ و همچنین به چگونگی پوشش‌دهی اخبار نادرست درباره جنگ اشاره می‌کند.

در مقاله «جنگ سایبری به‌عنوان بخشی از درگیری روسیه و اوکراین» نوشته اوجانگ پرایونو^۲ (۲۰۲۲)، این موضوع مطرح می‌شود که با افزایش دامنه اختلاف بین روسیه و اوکراین حملات سایبری به عنوان بخش جدایی‌ناپذیر از استراتژی دو کشور به ویژه روسیه بوده است به‌نحوی که دامنه ابعاد استفاده روسیه از حملات سایبری به سال ۲۰۱۴ برمی‌گردد و در جنگ اخیر به اوج خود رسیده است.

مقاله «بُعد سایبری جنگ روسیه و اوکراین» را مارکوس ویلت در سال ۲۰۲۲ نوشته است. وی به گستردگی جنگ سایبری روسیه علیه اوکراین پرداخته و معتقد است با آغاز جنگ روسیه و اوکراین حملات سایبری با تمرکز بر حوزه‌های حمل‌ونقل، بانکداری، منابع انرژی و ارتباطات در کنار نیروی‌های نظامی آغاز گردید.

مقاله «جنگ روسیه اوکراین زمان‌بندی حملات سایبری» نوشته سیمئونه تراپوا و یاکوب پرزنتیک (۲۰۲۲)، این موضوع را مطرح می‌کند که اوکراین همواره در معرض حملات سایبری روسیه قرار دارد و کانون اصلی این حملات (که در جنگ اخیر بیشتر نمایان شده است) زیرساخت‌ها، شبکه‌های برق و مراکز مهم دولتی اوکراین هستند که دامنه و بُعد آن در جنگ اخیر بسیار گسترده بوده است. مقاله «حملات سایبری در اوکراین» که توسط دیمیتری سپارانوس و تتودور کمینوس (۲۰۲۲) نوشته شده است به جنگ سایبری و ویژگی‌های آن در جنگ اخیر اشاره دارد و می‌گوید از دلایلی که باعث پیچیده‌شدن جنگ روسیه و اوکراین شده، استفاده از ابزارها و تاکتیک‌های گوناگون از جمله

¹ Julia Mendelsohn

² Ujang Priyono

بهره‌گیری از حمایت سایبری به همراه عملیات‌های نظامی است که این نوع از جنگ به‌نوبه خود در جهان مدرن بی‌سابقه می‌باشد.

مقاله «جنگ روسیه و اوکراین و بحران انسانی» به قلم دیماری چوماچنکو^۱ (۲۰۲۲)، به جنبه‌های گوناگون حملات روسیه به اوکراین و حملات گسترده به زیرساخت‌های اوکراین و همچنین بیمارستان‌ها و مناطق مسکونی اشاره دارد که در راستای تضعیف روحیه مردم اوکراین و افزایش نارضایتی‌ها در بین مردم صورت می‌پذیرد تا بدین ترتیب کی‌یف را در حوزه‌های گوناگون تحت فشار قرار دهد. مقاله «حملات غیرقانونی روسیه به خارکیف»^۲ که در سال ۲۰۲۲ توسط اشنایدر^۳ نوشته شده به حملات گسترده روسیه به بیمارستان‌ها، زیرساخت‌ها و همچنین مناطق مسکونی این شهر (دومین شهر بزرگ اوکراین) اشاره دارد. نویسنده معتقد است این حملات بخشی از راهبرد مسکو برای تحت فشار قراردادن اوکراین و ایجاد نارضایتی بر علیه ساختار حاکم می‌باشد تا از این طریق اوکراین را مجبور به مذاکره نماید. مقاله «حمله روسیه به اوکراین: شکست‌های سیاسی و استراتژیک» را دیمیتری مینک^۴ در سال ۲۰۲۲ به رشته تحریر درآورده است. او تأکید می‌کند با توجه به عدم دستیابی روسیه به اهداف ازپیش‌تعیین‌شده در قبال جنگ اوکراین، حملات به مراکز حساس و کلیدی اوکراین و نابودی آن‌ها به یکی از مهمترین استراتژی‌های کرملین جهت اعمال فشار به کی‌یف تبدیل شده است. روسیه این راهبرد را برای اعمال فشار چند جانبه علیه اوکراین لازم و ضروری می‌داند.

مقاله «ارزیابی خسارت بخش انرژی اوکراین» که در سال ۲۰۲۲ توسط سازمان همکاری برای بازسازی بخش انرژی اوکراین^۵ انتشار یافته، نمایان می‌سازد که از ابتدای تهاجم نظامی روسیه در ۲۴ فوریه ۲۰۲۲، بخش انرژی اوکراین آسیب‌هایی فراوانی دیده است. خطوط انتقال انرژی و شبکه‌های حمل‌ونقل و سیستم گازرسانی کی‌یف از اصلی‌ترین اهداف حملات هوایی مسکو بوده‌اند. بر اساس آن چه که پیشتر مورد اشاره قرار گرفت، پژوهش‌های مربوط به حوزه نظامی بعد از جنگ اوکراین تحول جدید به خود دیده و

¹ Dmytro Chumachenko

² Kharkov

³ Schneider

⁴ Dimitri Mink

⁵ Cooperation for Restoring the Ukrainian Energy Infrastructure

مباحث مربوط به جنگ هیبریدی و تاکتیک‌های آن نقش پررنگ‌تری به خود گرفته‌اند. با وجود این موارد، پژوهش حاضر درصدد نمایان ساختن مهمترین تاکتیک‌ها و ویژگی‌های جنگ هیبریدی روسیه در قبال کی‌یف^۱ و در پی نمایان ساختن تأثیر این تاکتیک‌های نوین بر خط سیر جنگ در اوکراین است. این موارد در پژوهش‌های موجود، مخصوصاً در زبان فارسی، به‌ندرت مورد بررسی قرار گرفته‌اند و همین امر نیز نوآوری پژوهش حاضر را نشان می‌دهد.

۲. چارچوب مفهومی: جنگ هیبریدی

۲۸۳

در ادبیات حوزه جنگ تعریف دقیق و کاملی از این نوع جنگ وجود ندارد و از عبارات گوناگونی همچون تهدیدات هیبریدی، جنگ ترکیبی، جنگ مبهم، جنگ سیاسی مدرن و همچنین ترکیبی از حملات رسانه‌ای، اقتصادی و نظامی یاد می‌شود. جنگ هیبریدی که «نسل چهارم جنگ» نیز خوانده می‌شود دارای ویژگی‌هایی است که آن را از جنگ‌های دوران گذشته متمایز می‌سازد؛ ویژگی‌هایی همچون شیوه‌ها و تاکتیک‌های نامنظم، توانمندی‌های نا متعارف، خشونت‌های بی‌هدف و علاوه بر آن، استفاده از ترکیبی از ابزارهایی همچون اقتصاد، سیاست، سایبر و فرهنگ به قصد کسب نتیجه استراتژیک. (Fridman, 2017: 4) جنگ هیبریدی در برگیرنده طیف متنوعی از استراتژی‌ها و عملیات‌ها می‌باشد. تعریفی که سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) از این نوع جنگ دارد عبارت است از: «تهدیدهای ترکیبی، ترکیبی از ابزارهای نظامی و غیرنظامی آشکار و پنهان از جمله اطلاعات نادرست، حملات سایبری، فشار اقتصادی و اجتماعی، استقرار و استفاده از گروه‌های جنگ نامنظم و تلاش برای ایجاد شک‌و‌تردید در جامعه هدف». (Voyger, 2022: 5) در این نوع از جنگ‌ها که از نظر زمان آغاز و محدوده جغرافیایی و گستردگی، تعریف معینی ندارند، هدف عملیات فقط سربازان و نظامیان در جبهه‌های نبرد نیستند بلکه غیرنظامیان و شهروندان عادی، ایده‌ها و عقاید مذهبی و فکری، فعالیت‌های اقتصادی و سازمان‌های دولتی و غیردولتی نیز مورد هدف قرار می‌گیرند. در جنگ هیبریدی دشمن به‌طور فزاینده و هماهنگ شده از سلاح‌های متعارف

پژوهش‌های
روابط بین‌الملل

جنگ هیبریدی
روسیه در منازعه
۲۰۲۲ اوکراین

^۱ Kyiv

و نامتعارف، تاکتیک‌های نامنظم، تروریسم انتحاری و رفتارهای جنایی برای رسیدن به اهداف سیاسی بهره می‌گیرد (رضاپور و مجیدی، ۱۳۹۹: ۱۱).

با گسترش فناوری اطلاعات، تهدیدها، پیچیده و ترکیبی شده‌اند. به کارگیری روش‌های متعدد و گوناگون برای رسیدن به اهداف بزرگ از خصوصیات این نوع نبردها است. جنگ‌های هیبریدی ابزار و اجزای مختلفی دارند و ترکیب شدن دو یا چند عنصر موجب ارتقا میزان تخریب و اثرگذاری و تشدید صحنه‌های نبرد می‌گردد (ثمودی پیلرود، ۱۳۹۹: ۸). درگیری‌های جنگ هیبریدی شامل نبردهای از راه دور و غیرتماسی است. به عبارتی، در این نوع نبرد، به گروه‌های اجتماعی و مراکز حساس آسیب وارد می‌شود. امروزه با رشد دنیای فناوری و اطلاعات، استفاده از این نوع جنگ‌ها در عرصه بین‌الملل در حال افزایش است (Fletcher and Edyy, 2022: 7) نبردهای ترکیبی امروزی نسبت به جنگ‌های سنتی، برتری و ارجحیت بسیاری دارند. این نوع جنگ‌ها، به دلیل ابزار مورد استفاده و همچنین هزینه‌های کمتر، دارای سود و تأثیرگذاری بیشتری هستند. علاوه بر این، در جنگ‌های ترکیبی تنها بازیگران دولتی نقش‌آفرینی نمی‌کنند بلکه بازیگران غیردولتی اعم از شورشیان، تروریست‌ها، نخبگان مخالف حاکمیت و هکرها نیز حضور دارند و بر فرایند جنگ و دامنه حملات تأثیر می‌گذارند. در این نوع از نبردها مخاطب عموماً غیرنظامیان هستند، مهاجم سعی در پنهان کردن اهداف واقعی خود دارد و به دنبال اثرگذاری ذهنی و فکری بر شهروندان و زندگی اجتماعی - سیاسی جامعه هدف است (Voyger, 2022: 4).

بخش قابل توجهی از ادبیات حوزه جنگ هیبریدی به دهه اخیر و به ابتدای الحاق شبه جزیره کریمه^۱ به روسیه در سال ۲۰۱۴ برمی‌گردد. استراتژی‌های ترکیبی اتخاذ شده روسیه در قبال اوکراین در این بحران باعث شد تا توجهات به جنگ هیبریدی در ادبیات حوزه نظامی افزایش یابد. به کارگیری حملات ترکیبی در قبال اوکراین در دهه اخیر جزء استراتژی‌ها و سیاست‌های کلان مسکو در قبال کی‌یف بوده و دامنه و ابعاد آن پس از سال ۲۰۱۴ افزایش پیدا کرده و از اوایل عملیات نظامی روسیه بر علیه اوکراین در سال ۲۰۲۲ به اوج خود رسیده است. در همان ابتدای حمله روسیه به اوکراین،

¹ Crimean Peninsula

تاکتیک‌های گوناگونی به کار گرفته شد. استفاده وسیع از تاکتیک‌های جنگ هیبریدی مهمترین استراتژی‌های روسیه در بحران اخیر می‌باشد. با این حال، پژوهش حاضر بر ۳ حوزه مهم جنگ هیبریدی یا به عبارتی حملات سایبری، رسانه‌ای و نابودی مراکز و زیرساخت‌های کلیدی اوکراین متمرکز شده است.

۲-۱. حملات سایبری

حملات سایبری جزء مؤلفه‌های اصلی جنگ‌های هیبریدی هستند و با توجه به گسترش دنیای ارتباطات و فناوری اطلاعات در دنیا، بهره‌گیری از این تاکتیک‌ها نیز روبه افزایش است. از آغاز حملات نظامی روسیه علیه اوکراین، حملات سایبری جزء تاکتیک‌های اصلی روسیه بوده و مسکو از این راهبرد در سطح گسترده‌ای بهره گرفته است؛ به نحوی که در ساعات ابتدایی این رویداد، حملات سایبری در دامنه وسیع و به طور هم‌زمان با عملیات‌های نظامی علیه اوکراین آغاز شد و پس از گذشت یک هفته از شروع جنگ، ۲۴۰ عملیات سایبری صورت گرفت و در نتیجه آن‌ها، مهم‌ترین مراکز زیرساختی، وب‌سایت‌های مهم اوکراین از جمله سایت وزارت خارجه و مراکز دولتی حساس را مختل کرد و از کار انداخت. البته بخش عظیمی از تحرکات سایبری روسیه محدود به دوران جنگ نیست چرا که نیروهای سایبری روسی از سال گذشته حملات سایبری عظیمی را بر علیه شبکه‌های انرژی و سیستم‌های امنیتی و دولتی کی‌یف ترتیب داده بودند (Joshi, 2022: 5).

ویژگی‌های اصلی حملات سایبری و هکری روسیه، تمرکز دامنه حملات بر زیرساخت‌های حیاتی اوکراین مانند شبکه‌های انرژی و تأسیسات و بیمارستان‌ها، سیستم‌های مالی و لجستیکی است. این حملات اغلب هم‌زمان با عملیات‌های نظامی ارتش روسیه به وقوع می‌پیوندد؛ به نحوی که در آغاز عملیات نظامی ارتش در شهر «آدسا»، حملات سایبری هم‌زمان با حملات موشکی آغاز شد و نشان داد که عملیات سایبری بخشی مهمی از استراتژی‌های تهاجمی روسیه است و غافلگیری، سردرگمی و نا ملموس بودن از مهمترین ویژگی آن می‌باشد (Kuznetsova, 2022: 3). روسیه در حوزه جنگ‌های سایبری دارای تجربیات فراوانی است. پس از بحران کریمه در سال

¹ Odesa

۲۰۱۴، نوک پیکان حملات سایبری روسیه و هکرهای روسی به سمت کی‌یف نشانه رفت. این حملات سایبری که هدفشان نهادهای دولتی و مراکز حساس اطلاعاتی و خدمات عمومی است اهمیت قابل توجهی برای مسکو دارد، زیرا نه تنها باعث فشار بر کی‌یف می‌شود؛ بلکه خدشه‌دار شدن پرستیژ امنیتی اوکراین در جنگ را نیز در پی خواهد داشت (Priyono, 2022: 8).

حملات سایبری روسیه به اوکراین دارای ویژگی‌های گوناگونی است و بخش زیادی از دامنه این حملات بر شهروندان اوکراینی متمرکز دارد. بنابراین، علاوه بر ازکار انداختن مراکز دولتی و نظامی حساس، جامعه اوکراین نیز هدف حملات سایبری روسیه است. ایجاد رعب و وحشت، ارسال پیام‌های نفرت‌آمیز و دروغ، هک کردن شبکه‌های ارتباطی، حمله به مراکز بهداشت و درمان، ایجاد اختلال در شبکه‌های توزیع برق، محدود ساختن دسترسی به سیستم‌های مالی و ممانعت از دستیابی به آن و تولید محتوای ساختگی، همچون ساخت ویدئویی از زلنسکی^۱ که در آن از مردم خواسته بود که تسلیم شوند و یا انتشار شعار «بترسید و انتظار بدترین‌ها را داشته باشید» و شعار «تا دو روز دیگر با گل و طوفان در کی‌یف همدیگر را ملاقات خواهیم کرد» (از طرف سربازان روسی)، همگی نشان‌دهنده حجم بالای تحرکات سایبری روسیه بر علیه شهروندان اوکراین از آغاز حمله نظامی است (Tarpova and Przetacznic, 2022:2).

پیوستگی و ادامه‌دار بودن حملات سایبری روسیه، باعث اختلالات زیادی در عملکرد سازمان‌های دولتی و نظامی کی‌یف شده است، زیرا خطوط ارتباطی و شبکه‌های حمل‌ونقل در راهبری جنگ اهمیت بسیاری دارند و با توجه به دریافت کمک‌های نظامی و اقتصادی قابل توجه اوکراین، حملات سایبری روسیه در راستای ایجاد هزینه‌های اضافی برای دولت اوکراین در دوران بازسازی آسیب‌های وارده می‌باشد (Mahajan, 2022: 6).

روسیه در راستای افزایش حملات سایبری به اوکراین و همچنین در جهت ارتقا میزان تأثیرگذاری و غیر قابل ردیابی بودن آن‌ها برای این کشور، از افراد زیادی بهره می‌گیرد؛ افرادی که با هک کردن سیستم‌های امنیتی و دولتی اوکراین باعث ایجاد اختلال

¹ Zelenskyy

و غافلگیری می‌شوند. کی‌یف برای مهار این حملات و کنترل آن‌ها از ناتو کمک گرفته است تا بتواند از اثرگذاری حملات جلوگیری کند یا از شدت تأثیرگذاری آن بکاهد. حمله سایبری به نیروگاه‌ها و شبکه‌های ارتباطی کی‌یف باعث از کار افتادن بخش عظیمی از توانایی‌های این کشور در میدان‌های نبرد شده است. مسکو این حملات را در کنار حملات نظامی که بر زیرساخت‌های اوکراین تمرکز دارند، در راستای ایجاد فشار و وادار ساختن کی‌یف به مذاکره می‌داند (Watts, 2022: 3). دامنه حملات سایبری روسیه پس از آغاز جنگ فقط محدود به اوکراین نبوده است و کشورهای دیگری که از جهات گوناگون اوکراین را حمایت کرده‌اند نیز مورد هدف حملات سایبری روسیه بوده‌اند. به عنوان مثال، حضور شبکه‌های لجستیکی لهستان در جهت حمایت از کی‌یف باعث شد تا شبکه‌های ارتباطی و نظامی لهستان هدف حملات سایبری روسیه قرار گیرند. بنابراین، تلاش‌های پیوسته مسکو برای ایجاد اختلال و آسیب به شبکه‌های تأمین‌کننده اوکراین از طریق حملات سایبری، قسمت مهمی از استراتژی هیبریدی مسکو است. همچنین حملات هکری مختلف و ایجاد ترس و وحشت و نگرانی در افکار اروپایی‌ها و تحریک آنان به اعتراض درخصوص کمبود انرژی و افزایش تورم به دلیل جنگ اوکراین، از مهمترین استراتژی‌های عملیات سایبری روسیه در خارج از اوکراین می‌باشد (Lewis, 2022:4).

جنگ روسیه و اوکراین در کنار سایر عوامل مهم و تأثیرگذار، یک جنگ تمام‌عیار سایبری است و مهمترین ویژگی سلاح‌های سایبری آن، غیرقابل ردیابی بودن آن‌ها است. این عوامل باعث شده تا اوکراین در جهت کنترل و شناسایی و ایجاد بازدارندگی لازم در برابر حملات سایبری و حملات نظامی که در سطح وسیعی صورت گرفته، با مشکلات گوناگونی مواجه شود. همچنین این امر منجر به تصمیم سازمان پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو) درخصوص عضویت اوکراین در مرکز تعالی دفاع سایبری ناتو شده است. تمام این اقدامات باهدف ایجاد توازن و مقابله در برابر حملات سایبری گسترده روسیه می‌باشد (Scrotxton, 2022). کوتاه سخن اینکه از زمان آغاز درگیری، حملات سایبری و هکری گوناگونی هم‌زمان با عملیات‌های نظامی روسیه بر علیه اوکراین اتفاق افتاده است. کانون مرکزی این حملات، زیرساخت‌های استراتژیک اوکراین، نیروگاه‌ها و سیستم‌های مالی است و علاوه بر این، شهروندان اوکراینی نیز به

طور وسیعی از اهداف این حملات بوده‌اند که بدین منظور، حجم وسیعی از پیام‌های تلقینی و دروغ منتشر شده است.

۲-۲. رسانه‌های عمومی و شبکه‌های اجتماعی

با رشد فناوری اطلاعات و ارتقا جایگاه رسانه‌های اجتماعی و اهمیت روزافزون جایگاه افکار عمومی در جهان، دولت‌ها تمایل دارند رسانه‌های اجتماعی را به کنترل خود درآورند. یکی از مهمترین ویژگی‌های جنگ روسیه و اوکراین نقش مهم و تأثیرگذار رسانه‌های جمعی به‌خصوص شبکه‌های اجتماعی است. از آغاز این نبرد، هر دو بازیگر از ابزار رسانه در سطح وسیعی استفاده می‌کنند که در این بین نقش شبکه‌های اجتماعی کاملاً محسوس است. به صورتی که فارغ از جبهه نظامی، جنگی دیگر در عرصه آنلاین در حال وقوع می‌باشد. سابق بر این، جنگ ویتنام به‌عنوان نخستین جنگی شناخته می‌شد که در آن نقش تلویزیون پررنگ بوده و برای اولین بار از این ابزار در روایت‌سازی از جنگ استفاده شد. همچنین بحران داخلی یوگسلاوی نیز به‌عنوان نخستین جنگی معرفی گردید که در آن از ابزار اینترنت در سطحی وسیع برای جریان‌سازی اخبار بهره گرفته شد. اما جنگ روسیه و اوکراین در سال ۲۰۲۲ اولین جنگ رسانه‌های اجتماعی محسوب می‌شود. در این جنگ، بازیگران کنترل رسانه‌های اجتماعی و ابزار رسانه را یک تاکتیک چریکی در جنگی نامتقارن تلقی می‌کنند که می‌تواند نقش تخریب دشمن و ایجاد هم‌دردی سایرین را به‌همراه داشته باشد (Suciu, 2022: 6). روسیه در جنگ اخیر و در راستای تاکتیک‌های هیبریدی خود علیه اوکراین، در حجم وسیعی از رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی بهره می‌گیرد. چند روز پس از حمله مسکو به کی‌یف، تعدادی از پلتفرم‌های اجتماعی از جمله فیسبوک^۱ و توئیتر^۲ اعلام کردند برخی از اطلاعات هماهنگ‌شده و نادرست در این شبکه‌ها منتشر می‌شود که عموماً ضد اوکراین بوده و در پی توجیه و مشروع جلوه‌دادن عملیات نظامی روسیه هستند. این نوع اقدامات، هم در سطح شبکه‌های اجتماعی و هم از طریق رسانه عمومی و شبکه‌های تلویزیونی صورت می‌پذیرد (Bushwic, 2022: 3). یکی دیگر از استراتژی‌های مهم و اصلی مسکو استفاده

^۱ Facebook

^۲ Twitter

وسیع از پلتفرم‌های اجتماعی و رسانه‌های دولتی در جهت حمایت از اقلیت‌های قومی و روس‌زبانان شرق اوکراین و پرورش احساسات جدایی‌طلبانه و ایجاد تفرقه در بین اوکراینی‌ها است. روسیه از این طریق وحدت سرزمینی کی‌یف را نیز نشانه گرفته است. همچنین با توجه به وجود فساد گسترده در بین دولتمردان اوکراینی، رسانه‌های روسی با افشا و مانور روی این ناکارآمدی‌ها درصدد مشروعیت‌زدایی از رهبران اوکراین هستند. مسکو رسانه‌های اجتماعی را سلاحی قدرتمند در جهت دهی افکار عمومی اوکراینی‌ها بر علیه دولتمردان‌شان می‌داند و از این مسیر به‌دنبال ایجاد شکاف و تقابل بین مردم و رهبران اوکراین است (Peterson, 2022: 4).

با توجه به سیل تحریم‌های اعمال‌شده بر علیه مسکو از آغاز جنگ اوکراین، رسانه‌های روسی و همچنین رهبران کرملین به‌وسیله شبکه‌های اجتماعی به‌دنبال بی‌اعتبار سازی و نامشروع جلوه‌دادن این تحریم‌ها هستند. آن‌ها اظهار می‌کنند که این تحریم‌ها هیچ‌گونه تأثیری بر اقتصاد روسیه ندارند و در عوض، با تلاش گسترده در پی القای آن هستند که با آغاز جنگ اوکراین کشورهای اروپایی با بحران‌های متعددی روبه‌رو گردیده و به‌دلیل بحران انرژی و کمک‌های مالی فراوان به اوکراین با مشکلات فراوانی از جمله تورم روبه‌رو خواهند شد. مسکو درصدد تلقین برداشت روسی از جنگ برای سایرین است و این اقدامات همگی بخشی از استراتژی روسیه در جهت شکل‌دادن به اذهان و افکار عمومی شهروندان اروپایی از طریق رسانه‌های اجتماعی و شبکه‌های تلویزیونی و خبری است (Khatesenokva, 2022: 3). از مهمترین پروژه‌هایی که رسانه‌های روسی در جنگ اخیر اتخاذ کرده‌اند، پروژه اهریمن‌سازی اوکراین است. به‌عبارت دیگر، رسانه‌های روسی از طریق شبکه‌های تلویزیونی و رسانه اجتماعی و با طرح مفاهیمی در ارتباط با اوکراین، مانند نئونازیسم، نژادپرستی و کانون راست‌گرای افراطی، قتل‌عام در دونباس^۱ و یا با استفاده از عبارت «عملیات ویژه نظامی» درقبال جنگ اوکراین، درصدد مشروع جلوه‌دادن جنگ اوکراین هستند. مسکو به دلیل دارا بودن شبکه‌ها و رسانه‌های قدرتمند توانسته از این استراتژی به‌شکل قابل‌توجهی بهره‌مند شود. در مقابل، اعمال تحریم‌های گسترده و جلوگیری از پخش برنامه‌های شبکه‌های روسی

¹ Donbas

در کشورهای اروپایی بخشی از برنامه تقابلی کشورهای اروپایی با این استراتژی کرملین است (Ciuriak, 2022: 6).

اوکراین و روسیه تنها بازیگران دولتی فعال در جنگ اخیر نیستند. کشورهای همچون بلاروس و چین نیز در تلاش برای به تصویر کشاندن برداشت و روایت خود از حوادث و رویدادهای اخیر می‌باشند؛ به نحوی که از آغاز جنگ، این دو کشور با ایجاد کمپین‌هایی به صورت هماهنگ و یکپارچه، اطلاعات و تبلیغات گسترده‌ای منتشر می‌کنند. در این بین، کاربران حقیقی و یا جعلی شبکه‌های اجتماعی با استفاده از عبارت «عملیات ویژه نظامی» برای جنگ روسیه و اوکراین، به دنبال کم اهمیت جلوه‌دادن نقش روسیه در فرایند شروع جنگ اخیر هستند و آن را به عنوان اقدام دفاعی ضروری در پاسخ به گسترش ناتوا^۱ به سمت شرق نشان می‌دهند. همچنین با وجود اینکه دسترسی به شبکه‌های اجتماعی مانند یوتیوب^۲، توئیتر و تیک‌تاک^۳ در فدراسیون روسیه محدود است، اما اطلاعات و تبلیغات ضد اوکراینی گسترده‌ای در این شبکه‌ها برای مخاطبان خارجی پخش می‌شود (Perez and Nair, 2022: 7). با تداوم جنگ اوکراین و عدم دستیابی مسکو به اهداف از پیش تعیین شده و ارسال گسترده کمک‌های مالی و تسلیحاتی کشورهای غربی به کی‌یف، رهبران کرملین^۴ بارها در سخنرانی‌ها و گفتگوهای خبری که به شکل قابل توجهی در شبکه‌های اجتماعی انتشار یافت، کی‌یف را به استفاده از سلاح هسته‌ای تهدید کرده‌اند. این امر نه تنها باعث آشفتگی فضای اجتماعی اوکراین گردیده، بلکه این کشور را در اتخاذ استراتژی‌های گوناگون برای ادامه جنگ با مشکل مواجه ساخته است. با این حال، تهدید به استفاده از سلاح هسته‌ای بخشی از استراتژی ترکیبی روسیه از آغاز جنگ در قبال اوکراین بوده است. از دیگر استراتژی‌های روسیه در راستای بهره برداری از رسانه‌ها به خصوص شبکه‌های اجتماعی در این جنگ، استفاده از ربات‌های ناشناس در شبکه‌هایی مانند توئیتر و فیسبوک است به نحوی که این ربات‌ها که اصولاً غیرقابل شناسایی و ردیابی‌اند در زمان‌های معین و به طور هماهنگ اقدام به انتشار اطلاعات و اخبار ضد اوکراینی در مقیاسی گسترده می‌کنند و حمله نظامی روسیه

^۱ North Atlantic Treaty Organization (NATO)

^۲ YouTube

^۳ Tik Tok

^۴ Kremlin

به اوکراین را مشروع جلوه می‌دهند و علت آغاز جنگ اخیر را سیاست‌های توسعه‌طلبانه ناتو می‌دانند. علاوه بر این، ارسال پیام‌های تهدیدآمیز برای شهروندان کشورهای حمایت‌کننده اوکراین از مهمترین کارکردهای این ربات‌ها است (Geisler, 2022: 20).

از ابتدای جنگ، انتشار اخبار و اطلاعات ضد روسی در شبکه‌های اجتماعی به‌ویژه فیسبوک، توئیتر و تلگرام باعث شد دولت روسیه محدودیت‌های سنگینی بر علیه شبکه‌های مذکور وضع کند و فرایند دسترسی به آن‌ها را محدود نماید. (Mc Mahan, 2022: 4). با آنکه رسانه‌های غربی در حجم گسترده به حملات هوایی روسیه به مناطق غیرنظامی اشاره دارند اما رسانه‌های روسی ضمن رد این اخبار، ارتش اوکراین را به استفاده از غیرنظامیان به‌عنوان سپر انسانی در عملیات‌های جنگی متهم و با «دیکتاتور» خواندن زلنسکی، اوکراین را مرکز نفوذازیست‌ها و دست‌راستی‌های افراطی اروپا معرفی می‌نماید (Mink, 2022: 3). روایت‌سازی و شکل‌دهی به افکار عمومی از کارکردهای مهم رسانه‌ها است؛ به نحوی که امروزه دیگر تاریخ را فاتحان نمی‌نویسند، بلکه این رسانه‌ها هستند که تاریخ را ثبت می‌کنند. رهبران کرملین به خوبی به این امر پی برده و در تلاشند تا برداشت و روایت خود را از جنگ به شیوه وسیعی گسترش دهند و در این مسیر از ابزار رسانه به طرق گوناگون بهره می‌گیرند. حمله روسیه به اوکراین و بهره‌برداری رسانه‌ای آن به‌نوبه خود در عصر دیجیتال نمونه کم‌نظیری است و نقش بارز رسانه‌ها به‌خصوص شبکه‌های اجتماعی در جنگ اخیر پدیده‌ای خاص و منحصر به فرد است. بنابراین اوکراین و روسیه نه تنها در صحنه‌های نبرد بلکه در فضای رسانه یا به عبارتی در عرصه مجازی نیز با یکدیگر درگیر هستند. جهت‌دهی و ارائه تفسیر مد نظر از جنگ و روایت آن در راستای اقناع افکار عمومی باعث شده است تا هر دو بازیگر به ابزار رسانه و خصوصاً شبکه‌های اجتماعی توجهی خاص داشته باشند.

۲-۳. نابودی زیرساخت‌های اوکراین در راستای ایجاد نارضایتی

از آغاز حمله روسیه به اوکراین حملات هوایی و زمینی فراوانی از جانب هر دو بازیگر صورت گرفته که باعث تخریب و ویرانی‌های گسترده‌ای شده است. با این حال، دامنه و گستردگی حملات هوایی روسیه محدود به مناطق و نیروهای نظامی نیست و بخشی وسیعی از حملات روسیه متمرکز بر حوزه‌های زیرساختی و مراکز حساس و مهم

کی‌یف بوده است. روسیه برای افزایش هزینه‌ها و آثار جانبی جنگ، دامنه حملات خود را به سمت مناطق حساس و زیرساختی اوکراین سوق داده است که بخشی مهمی از جنگ ترکیبی روسیه محسوب می‌شود (Olearchyk, 2022: 4). با نزدیک شدن به فصل سرما دامنه حملات هوایی روسیه به مراکز زیرساختی مهم اوکراین از جمله شبکه تولید و خطوط انتقال انرژی به طرز چشمگیری افزایش پیدا کرد. خطوط انتقال انرژی به یکی از مهمترین هدف‌های حملات هوایی روسیه تبدیل گشته که هدف از آن ایجاد اختلال در روند توزیع انرژی در اوکراین است. بر این اساس، شبکه‌های انرژی و حوزه‌های زیرساختی استراتژیک اوکراین، از جمله «خارکیف» آماج حملات هوایی روسیه قرار گرفتند. روسیه حمله به زیرساخت‌های اوکراین را پاسخی موجه به تهدیدهای ذاتی اوکراین و سیاست‌های غرب‌گرایانه و تمایلش برای پیوستن به ناتو می‌داند (Jensen, 2022: 8) یکی از مهمترین دلایل حملات گسترده روسیه به مراکز حساس و تأسیسات مهم اوکراین آن است که این زیرساخت‌ها و توانایی‌های نیروهای مسلح اوکراین را تقویت می‌کنند. بنابراین نابودی و تحمیل آسیب‌های گوناگون به زیرساخت‌ها به معنای کاهش توانایی ارتش اوکراین در مقابل روسیه است. بدین ترتیب در منظر کرملین، این حملات نه تنها باعث کاهش روحیه ارتش اوکراین خواهد شد بلکه یکی از مهمترین راه‌های وادار کردن کی‌یف برای دست‌کشیدن از سیاست‌های غرب‌گرایانه و کنار آمدن با خواسته‌های روسیه و نشستن بر سر میز مذاکره می‌باشد. بخشی دیگر از حملات روسیه به زیرساخت‌های اوکراین معطوف به سیستم‌های اتصال اینترنت و شبکه‌های ارتباطی بوده؛ به طوری که از آغاز جنگ، بخش عمده مراکز مهم اتصال اینترنتی اوکراین از بین رفته است و قطع ارتباط اینترنتی اوکراین و شهروندان اوکراینی با جهان خارج، یکی از مهمترین دلایل این حملات می‌باشد. علاوه بر این، در راستای سیاست فشار حداکثری بر علیه کی‌یف، از آغاز جنگ، بیش از ۴ هزار حمله به زیرساخت‌ها و مراکز مهم و استراتژیک اوکراین صورت گرفته است؛ به طوری که وزیر زیرساخت اوکراین^۱ اذعان داشت: «روسیه با حمله به زیرساخت‌ها به دنبال ایجاد هرج و مرج و گسترش ترس و نگرانی در بین شهروندان می‌باشد و این حملات در

¹ Minister of Infrastructure of Ukraine

جهت نابود کردن شبکه‌های انرژی و سیستم‌های محوری اوکراین است» (Lu, 2022: 3). از مهمترین ابعاد حمله به زیرساخت‌های اوکراین، بحث آثار روانی ناشی از این حملات است؛ به گونه‌ای که روسیه یکی از دلایل انتخاب این استراتژی را تأثیرات گسترده و عمیق آن بر نوع واکنش اوکراین و شهروندانش می‌داند. ایجاد خاموشی‌های طولانی‌مدت، قطع ارتباطات گسترده، ایجاد ترس و نگرانی و اختلال در حمل و نقل باعث می‌شود رهبران سیاسی و مردم تمایل کمتری برای مقاومت در برابر نیروی مهاجم داشته باشند. از سوی دیگر، از منظر رهبران کرملین یکی از مهمترین دلایل اتخاذ این تاکتیک، علاوه بر تضعیف روحیه شهروندان اوکراینی، ایجاد موجی از اعتراضات در برابر سیاست‌های رهبران کی‌یف خواهد بود که در نتیجه، منجر به تغییر استراتژی آن‌ها در قبال روسیه می‌گردد. با این حال، بهره‌گیری از دو عنصر تنبیه و ترس مهمترین ویژگی استراتژی مذکور است (Jensen, 2022: 7). ابعاد حملات زیرساختی روسیه نیز در حال گسترش است و این روند محدود به مرزهای سرزمینی اوکراین نمی‌باشد و دامنه آن به فراتر از این مرزها سوق پیدا کرده است؛ چرا که کشورهای حمایت‌کننده مالی و نظامی اوکراین نیز مورد هدف این حملات قرار گرفته‌اند. انفجارها در خط لوله نورد استریم^۱، انفجار خطوط لوله گاز در زیر دریا که منجر به یک فاجعه زیست‌محیطی در دریای بالتیک^۲ شد که با هدف تحت فشار قراردادن بازارهای انرژی اروپا پیش از فصل زمستان و یا اقدامات خراب‌کارانه‌ای که بخشی بزرگی از شبکه ریلی آلمان در ۱۸ اکتبر را از بین برد به گونه‌ای شد که رهبران آلمانی و رسانه‌های برلین، روسیه را مسئول این انفجارهای بدانند، همه این موارد نشان‌دهنده حجم بالای حملات زیرساختی روسیه در خارج از اوکراین است. در همین راستا، ولادیمیر پوتین اذعان داشت که «اگر همکاران غربی ما به موضع تهاجمی خود نسبت به جنگ اخیر ادامه دهند، ما اقدامات تلافی‌جویانه نظامی و فنی مناسبی را اتخاذ خواهیم کرد» (Vakulenco, 2022: 6).

¹ Nord Stream

² The Baltic Sea

۳. تأثیر جنگ هیبریدی روسیه بر جنگ اوکراین

با توجه به تجربه عملیات هیبریدی در ماجرای الحاق کریمه در سال ۲۰۱۴، رهبران و نهاد های امنیتی روسیه حساب ویژه‌ای روی جنگ‌های هیبریدی به‌خصوص عملیات‌های سایبری باز کرده‌اند که از نظر آنان این عملیات ترکیبی می‌تواند در پیشبرد اهداف گوناگون روسیه در زمان‌ها و منازعات مختلف نقش‌آفرینی منحصر به فردی داشته باشند. بر اساس این دیدگاه، حملات سایبری روسیه در گستره و حجم وسیعی علیه اوکراین انجام شده است زیرا نه تنها می‌تواند در روند جنگ اثرات به‌سزایی داشته باشند، بلکه توانایی نتایج بالقوه‌ای نیز دارند که احتمالاً جنگ متعارف صرف، ناتوان از دستیابی به آنها باشد (Backer, 2023: 2). در درگیری نظامی بین اوکراین و روسیه در سال ۲۰۲۲، تاکتیک‌های جنگ هیبریدی مسکو پررنگ‌تر از پیش به‌مورد اجرا گذاشته شد. اتخاذ این نوع استراتژی باعث شد درگیری‌ها و تنش‌ها به‌طرز قابل‌توجهی تشدید شوند. در ساعات اولیه آغاز حمله نظامی ارتش روسیه، مجموعه حملات سایبری انجام شده بر علیه کی‌یف باعث ایجاد اختلال در برنامه‌های دفاعی اوکراین گردید؛ به‌طوری که در اولویت قراردادن پاسخ به حملات سایبری، منجر به سردرگمی ارتش و نهاد های امنیتی اوکراین شد و بر توان دفاعی ارتش اوکراین تأثیر به‌سزایی گذاشت؛ فرماندهان و تصمیم‌گیران اوکراینی به‌زودی دریافتند که دیگر با نوع مشخصی از حملات مواجه نبوده و با طیفی از عملیات مختلف روبه‌رو خواهد بود. برای پاسخ به این حملات ترکیبی، صرف هزینه‌های گزاف و امکانات فراوان مورد نیاز است. در نتیجه این امر، مدیریت بحران برای ارتش اوکراین پیچیده شده است.

همان‌طور که ذکر شد، ابعاد حملات سایبری روسیه در جنگ اخیر تنها محدود به حوزه‌های نظامی ارتش اوکراین نبوده است. روسیه برای اعمال فشار حداکثری به اوکراین، بخشی از دامنه حملات سایبری خود را بر مراکز مهم دولتی و غیردولتی معطوف کرد. شبکه‌های مالی، بانک‌ها و همچنین سازمان‌های دولتی اوکراین در معرض این حملات قرار دارند؛ با توجه به اینکه پشتیبانی‌های مالی از بخش نظامی و غیرنظامی در جنگ از اهمیت بسزایی برخوردار است؛ از نظر مسکو آسیب‌رساندن به شبکه‌های حمل‌ونقل و بروز اختلال در تأمین مالی جنگ برای اوکراین می‌تواند نقش ویژه‌ای در

کاهش توانایی‌های نظامی ارتش آن ایفا نماید. تأثیرات جنگ هیبریدی روسیه در اوکراین فقط معطوف به ابعاد سایبری نیست، بلکه رسانه‌ها اعم از شبکه‌های اجتماعی یا رسانه دولتی، از طرق مختلف بر اخبار و تحولات جنگ اثرگذار بوده‌اند. یکی از استراتژی‌های رسانه‌ای که روسیه در جنگ اخیر از آن بهره گرفت، تخریب بُعد شخصیتی رهبران و سران اوکراین از طریق شبکه‌های اجتماعی است. مسکو جهت ایجاد شکاف بین ارتش و دولتمردان کی‌یف اقدام به انتشار گسترده اطلاعات و اخبار نادرست علیه رهبران اوکراینی و خصوصاً رئیس‌جمهور اوکراین مبنی بر وجود فساد گسترده کرد.

۲۹۵

روسیه با هدف ایجاد نوعی شکاف در پیوستگی ارتش و سربازان اوکراینی، انسجام دفاعی و وحدت ملی در بین اوکراینی‌ها را نشانه گرفته است. در این بین مسکو برای توجیه عملیات‌های نظامی‌اش در اوکراین، اخبار و اطلاعات گسترده‌ای به‌ویژه در شبکه‌های اجتماعی تحت این مضمون منتشر می‌کند که دولت اوکراین، دولتی نژادپرست است و هدف از این جنگ نجات اقلیت‌های قومی روس‌زبان زیر فشار در شرق اوکراین است. انتشار گسترده این نوع اخبار، موجب تقویت روحیه سربازان روسی در جبهه‌های نبرد و همچنین موجب شکل‌دهی به افکار عمومی و اقناع شهروندان روسی در زمینه علت آغاز جنگ و در نهایت موجب ایجاد نوعی اتحاد ملی برای مقابله با اوکراین شده است (Marler and Kong, 2022: 5). یکی دیگر از رویدادهایی خاصی که در جنگ اخیر شاهد آن هستیم انتشار لحظه‌ای تصاویر و فیلم‌های عملیات و درگیری‌ها است. روسیه از این استراتژی به‌شکل ویژه‌ای استفاده کرده و هدفش در بهره‌گیری از این تاکتیک رسانه‌ای و انتشار گسترده پیروزی‌ها و موفقیت‌هایش در جبهه‌های نبرد، علاوه بر روحیه‌زدایی از ارتش دشمن، پیروز نشان‌دادن خود در جنگ است. استفاده از ابزار رسانه‌ای توسط مسکو نشان دهنده این حقیقت است که از نظر کرملین استراتژی‌های نرم رسانه‌ای می‌توانند تأثیرات بالقوه‌ای در جریان منازعات داشته باشند (Guerrero, 2022: 3). زیرساخت‌ها، مراکز و تأسیسات زیربنایی شریان حیاتی هر کشور هستند. بنابراین به‌منظور رفع نیازهای عمده و ارائه خدمات ضروری، یکی از استراتژی‌های جنگ هیبریدی روسیه در مواجهه با اوکراین، نابودی زیرساخت‌های حیاتی کی‌یف برای ایجاد فشار مضاعف بر این کشور و همچنین ایجاد نارضایتی در بین

شهروندان و ساکنین آن می‌باشد. این تاکتیک تأثیرات گوناگونی را بر روند جنگ اخیر بر جای گذاشته است. حمله به تأسیسات انرژی و شبکه‌های برق اوکراین برای وقوع خاموشی‌های گسترده یکی از اهداف تاکتیک‌های افزایش فشار مردمی به دلیل ادامه‌دار بودن جنگ است. علاوه بر این، روسیه یک حمله طولانی به زیرساخت‌های انرژی اوکراین داشته است که باعث شد شبکه‌های برق از مدار خارج شوند و شهرها و مناطق گوناگون اوکراین با خاموشی‌های گسترده روبه‌رو شوند و مردم زمستان سختی را پشت سر بگذارند. با این وجود وزیر انرژی اوکراین اذعان داشت: «بعد از گذراندن سخت‌ترین زمستان، اوکراین نه تنها قادر است برق مصرفی خود را تولید کند بلکه توانایی صادرات آن را هم داراست» (James, 2023: 6). نابودی زیرساخت‌های حیاتی اوکراین از ویژگی‌های اصلی جنگ هیبریدی روسیه علیه اوکراین است که منجر به خسارت عمده‌ای گردید. این تاکتیک در کنار سایر استراتژی‌ها، با هدف وادار کردن کی‌یف در روی آوردن به مذاکره دنبال می‌شود. با این حال، ایجاد خسارات عمده بر شبکه‌های حمل‌ونقل و انرژی و همچنین مناطق مسکونی و خدمات درمانی و بهداشتی اوکراین از اصلی‌ترین تأثیرات راهبرد مذکور است که در نتیجه آن کی‌یف برای بازسازی و ترمیم این آسیب‌ها با مشکلات گوناگون مالی مواجه شده است. بخشی از کمک‌های مالی و وام‌های کشورهای غربی در جهت بازسازی و تأمین هزینه‌های این نوع از ویرانی‌ها است. ایجاد اختلال در تحرکات و برنامه‌های دشمن، از اهداف ویژه حملات هیبریدی روسیه است؛ به نحوی که مجموعه‌ای از حملات هماهنگ و یکپارچه از جانب ارتش روسیه باعث شد مسیرهای ارتباطی انتقال ذخایر نیروهای مسلح و تجهیزات برای تعمیر ادوات نظامی و تولید مهمات از کار انداخته شود. علاوه بر این، بخشی از تمرکز حملات ارتش روسیه، معطوف به مسیرهای حمل‌ونقل ریلی تسهیل‌کننده انتقال تسلیحات خارجی به اوکراین است که با حملات هوایی گسترده روسیه، در روند انتقال این تسلیحات اختلال‌های عمده‌ای ایجاد شد و در نتیجه آن، سیر انتقال سلاح به ارتش اوکراین با مشکل مواجه گردید (Curiak, 2022: 8).

بهره‌گیری از استراتژی نابودی زیرساخت‌های حیاتی اوکراین از جانب مسکو باعث شده است هزینه‌های جنگ برای کی‌یف به میزان قابل توجهی افزایش یابد و همچنین با

توجه با اهمیت زیاد حوزه‌های زیرساختی، آسیب‌های وارد شده تأثیرات بسیاری بر پتانسیل‌های ارتش اوکراین در جهت مقابله با حملات هوایی روسیه داشته است. از بُعد افزایش فشار، روسیه از راه بهره‌گیری از حملات گوناگون زمینی و هوایی و نابودی شهرها، مناطق مسکونی و شهری نوعی سرخوردگی و تضعیف روحیه در بین سربازان و شهروندان اوکراینی به وجود آورده و در نهایت باعث کاهش بازدهی عملکرد اوکراین در جنگ اخیر شده است. استراتژی جنگ هیبریدی مورد استفاده روسیه در منازعه اخیر، از لحاظ کارایی تأثیرات گوناگونی از جمله در حوزه مالی داشته است. این حملات از سویی باعث شده تا هزینه‌های جنگ و ادامه دادن استراتژی غرب‌گرایانه برای اوکراین گران تمام شود و خسارت‌های مالی و اقتصادی بسیاری برایش داشته باشد و از سوی دیگر، بهره‌گیری از طیفی از سیاست‌های تهاجمی باعث شده تا این کشور نه تنها استراتژی جامعی در مورد سیاست‌های دفاعی نداشته باشد، بلکه مجبور به اتخاذ سیاست‌های گوناگون دفاعی در حوزه‌های مختلف از جمله در فضای سایبر و رسانه شود و در نتیجه، این امر باعث اختلال در سیاست‌ها و تمرکز دفاعی اوکراین در جنگ اخیر گردیده است. می‌توان چنین جمع بندی نمود که جنگ هیبریدی در سیاست‌های کلان روسیه در عملیات نظامی اخیر جایگاه ویژه‌ای دارد و از نظر رهبران کرملین می‌تواند تأثیرات کلیدی بر نتیجه جنگ داشته باشد. این در حالی است که این تاکتیک‌ها در بعضی از حوزه‌ها نتوانسته‌اند تأثیرات خاصی بر جای بگذارند و در رسیدن به اهدافی مانند شکاف در وحدت سرزمینی، خدشه‌دار شدن چهره بین‌المللی و وادار کردن کی‌یف برای نشستن بر سر میز مذاکره موفقیتی کسب نماید.

نتیجه‌گیری

جنگ روسیه و اوکراین به یکی از چالش‌برانگیزترین بحران‌های اروپا پس از جنگ جهانی دوم تبدیل شده که آثار بسیار گسترده‌ای در سطح بین‌المللی و منطقه‌ای داشته است. از جمله ویژگی‌های بارز این جنگ، استفاده از تاکتیک‌های ترکیبی نظامی و غیرنظامی است. در این بحران، دو کشور از تاکتیک‌های نظامی متنوعی بهره می‌برند که این امر باعث ظهور نوع جدیدی از عملیات‌های نظامی یا به عبارتی جنگ‌های هیبریدی شده است. اصولاً جنگ‌های هیبریدی را ترکیبی از چندین ابزار جنگی متعارف و

غیرمتعارف و یا استفاده از روش‌های گوناگون برای رسیدن به اهداف استراتژیک تعریف می‌کنند. با توجه به تشدید و تعمیق تأثیرگذاری‌های فناوری‌های نوین، بهره‌گیری از این فناوری‌ها در عملیات نظامی به دلیل کارایی بالا و هزینه‌های کم به میزان قابل توجهی افزایش یافته است. در این بین، جنگ روسیه و اوکراین در سال ۲۰۲۲، از جمله نبردهایی است که جنگ هیبریدی را در سطح کلان به نمایش گذاشته است. عملیات هیبریدی بخش مهمی از استراتژی روسیه در قبال اوکراین طی بحران اخیر می‌باشد که از آغاز جنگ در استراتژی کلان مسکو در قبال کی‌یف جایگاه ویژه‌ای داشته و به شکل قابل توجهی بر روند درگیری‌های ارتش روسیه بر اوکراین تأثیر گذاشته است. از زمان شروع جنگ، روسیه عملیات سایبری گوناگونی بر علیه اوکراین به کار گرفته که ویژگی‌های عمده این حملات، دامنه وسیع و همچنین اختلال در شبکه‌های امنیتی و دولتی اوکراین بوده است. ویژگی بارز این نوع از عملیات سایبری این است که هم‌زمان با حملات نیروهای زمینی و ارتش روسیه به کار گرفته می‌شوند. بعد دیگر استفاده روسیه از عملیات سایبری، انتشار اخبار تحریف‌شده و تهدیدآمیز بر علیه مردم اوکراین است که هدف از آن ایجاد اختلال در وحدت ملی جامعه اوکراین می‌باشد. از دیگر راهبردهای جنگ هیبریدی روسیه در جریان منازعه اخیر استفاده از رسانه‌های اجتماعی و شبکه‌های خبری بر علیه اوکراین است؛ به نحوی که از ابتدای جنگ، اخبار و اطلاعات گسترده‌ای باهدف مشروعیت‌زدایی از دولت زلنسکی در شبکه‌های اجتماعی منتشر شد. شبکه‌های روسی در جهت محکوم کردن سیاست‌های غرب‌گرایانه کی‌یف، نشان دادن این کشور به عنوان مقصر اصلی جنگ و همچنین در راستای اقتناع افکار عمومی بین‌المللی درباره چرایی آغاز جنگ، اطلاعات و اخبار گسترده‌ای در پلتفرم‌های اجتماعی نظیر توئیتر، تلگرام و یوتیوب منتشر نمودند. هدف مشترک این اخبار، جلوه دادن اتخاذ سیاست‌های اشتباه اوکراین به عنوان علت اصلی آغاز جنگ است. یکی دیگر از اصلی‌ترین استراتژی‌های هیبریدی روسیه در جنگ اخیر بهره‌گیری از حملات هوایی در جهت نابودی زیرساخت‌های مهم و حیاتی اوکراین بوده است؛ به نحوی که از ابتدای جنگ، روسیه حملات گسترده و پیوسته‌ای در راستای آسیب‌زدن به مراکز حساس و مهم کی‌یف داشته است. در این حملات نیروگاه‌ها و شبکه گاز و برق اوکراین مورد

هدف قرار گرفته‌اند. مسکو این استراتژی را به‌منظور ایجاد فشار حداکثری و وادار کردن کیف برای مذاکره اتخاذ کرده است. علاوه بر این، از دیگر اهداف روسیه در به‌کار بستن این سبک از عملیات، حمله به زیرساخت‌های حیاتی و حساس اوکراین است که نقش مهمی در پشتیبانی و حمایت از ارتش این کشور دارند. از منظر روسیه در صورت وارد شدن آسیب به زیرساخت‌های مهم از جمله شبکه‌های برق و گازرسانی اوکراین، نیروهای نظامی و دفاعی را تضعیف نموده و بودجه زیادی را روانه بخش‌های غیرنظامی خواهد نمود. از نظر مسکو، آسیب به شهرها و زیرساخت‌های حیاتی کیف موجب تضعیف روحیه سربازان ارتش این کشور خواهد شد و در ادامه جنگ، کیف را با مشکلات فراوانی روبه‌رو خواهد کرد. روسیه در جریان منازعه اخیر نه تنها از تاکتیک جنگ هیبریدی گوناگونی بهره گرفته، بلکه از مدت‌ها قبل از شروع جنگ، تاکتیک‌های گوناگونی را بر علیه اوکراین به‌مورد اجرا گذاشته است. بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر، عملیات‌های سایبری، حملات رسانه‌ای و همچنین نابودی زیرساخت‌های حیاتی اوکراین از جمله استراتژی‌های جنگ هیبریدی روسیه است که تأثیر عمده‌ای در جنگ با اوکراین برجای گذاشته است.

منابع

- نمودی پیلرود، علیرضا (۱۳۹۹)، «جنگ هیبریدی روسیه در کشورهای اروپایی؛ چرایی و چگونگی»، **فصل‌نامه مطالعات راهبردی**، سال بیست‌وسوم، شماره سوم، پاییز ۱۳۹۹، صص ۱۷۳-۲۰۴.
- رضاپور، دانیال و مجیدی، ابوالفضل (۱۴۰۰)، «جنگ هیبریدی روسیه در قبال جمهوری اوکراین با تأکید بر راهبرد اطلاعاتی»، **نشریه علمی مدیریت و پژوهش‌های دفاعی**، سال بیستم، شماره ۹۲، تابستان ۱۴۰۰، صص ۶۹-۱۰۱.
- Bushwiz, Sophia (March 8, 2022). "Russia's information war is being wage on social media", *Platform scientific American*, Accessed on: 16/5/2023, <https://www.scientificamerican.com/article/russia-is-having-less-success-at-spreading-social-media-disinformation/>
- Ciuriak, Dan (5 May 2022). "The role of social media in Russia's war on Ukraine", *Saint pierre center for international security*, Accessed on: 13/3/2023, <https://ssrn.com/abstract=4078863>
- Feltcher, Richard and Eddy, Kristene (15, June 2022). "Perception of media coverage of the War in Ukraine", *Reuters institute*, Accessed on: 22/4/2023, <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2022/perceptions-media-coverage-war-Ukraine>

- Firdman, Ofer (July 2017). "The danger of Russia hybrid warfare", *Cicero foundation great paper*, Accessed on: 22/4/2023, https://www.cicerofoundation.org/wp-content/uploads/Ofer_Fridman_The_Danger_of_Russian_Hybrid_Warfare.pdf
- Geissler, Dominique (4 May 2023). "Russian propaganda on social media during 2022 invasion of Ukraine", *Cornel university*, Accessed on: 20/5/2023, <https://arxiv.org/abs/2211.04154>.
- Jensen, Benjamin (October 14, 2022). "Crippling civilian infrastructure has long been part of Russia general playbook", *American University School of International Service*, Accessed on: 27/3/2023, <https://theconversation.com/crippling-civilian-infrastructure-has-long-been-part-of-russian-generals-playbook-putin-is-merely-expanding-that-approach-192226>.
- Joshi, Manoj (JUN 06 2022). "The Russia Ukraine war: Ukraine Resistance in the face of hybrid warfare", *Observer Research Foundation*, Accessed on: 27/3/2023, <https://www.orfonline.org/expert-speak/ukraines-resistance-in-the-face-of-hybrid-warfare/>
- Khatesenkova, Sophia (03/06/2022). "100 Days of war: How Russia state media covering Ukraine invasion", *Euronews*, Accessed on: 27/3/2023, <https://www.euronews.com/my-europe/2022/06/03/100-days-of-war-how-russian-state-media-are-covering-ukraine-invasion>
- Kuznetsova, Nika (2022). "How Russia is losing the cyber attack in Ukraine", *Foreign Policy*.
- Lewis, Andrew (June 16, 2022). "Cyber war and Ukraine" *Center for Strategic International Studies (CSIS)*, Accessed on: 22/3/2023, <https://www.csis.org/analysis/cyber-war-and-ukraine>
- Lu, Christian (OCTOBER 11, 2022). "Putin targets Ukrainian infrastructure" *Foreign Policy*, Accessed on: 22/3/2023, <https://foreignpolicy.com/2022/10/11/russia-ukraine-strikes-civilian-infrastructure/>
- Mahajan, Kishika (MAR 01 2022). "Russia Hybrid warfare Strategy: From Crimean to Ukraine", *Observer Research Foundation (ORF)*, Accessed on: 22/3/2023, <https://www.orfonline.org/expert-speak/russias-hybrid-warfare-strategy/>
- Mc Mohan, Robert (March 18, 2022). "Russia is censoring news on the war in Ukraine, Foreign media are trying to get around that", *Council of Foreign Relation*.
- Olearchyk, Roman (Dec.16 2022). "Russia's pound Ukrainian infrastructure in biggest attack since invasion", *Financial Time*, Accessed on: 12/4/2023, <https://www.ft.com/content/ff7e8f7a-eb93-49b3-be49-6d0eeddd546b>
- Perez, Christian and Nair, Anjana (2022). "Information warfare in Russia's war in Ukraine", *Foreign Policy*, Accessed on: 15/4/2023, <https://foreignpolicy.com/2022/08/22/information-warfare-in-russias-war-in-ukraine/>

۳۰۰

فصلنامه

پژوهش‌های

روابط بین‌الملل،

دوره سی‌و‌پنجم،

شماره دوم، شماره

پیاپی چهل و نه،

تابستان ۱۴۰۲

- Peterson, Annabel (2022). "With the hybrid war: Russia and the west both played a losing hand", *International Center for Defense and Security*, Accessed on: 18/4/2023, <https://icds.ee/en/with-the-hybrid-war-russia-and-the-west-both-played-a-losing-hand/>
- Prezetacznic, Jakub and Trapova, Simone (2022). "Russia war on Ukraine, Timeline of Cyber attack", *European Parliamentary Research Service (EPRS)*.
- Priyano, Ujang (2022). "Cyber warfare as part of Russia on Ukraine conflict", *Journal diplomacy pertehenen*, Vol. 8, No. 2, pp. 44-59.
- Scroxtion, Alex (2022). "Ukraine Joins NATO cyber knowledge hubs", *Foreign Affairs*. Accessed on: 9/5/2023, <https://www.computerweekly.com/news/252514241/Ukraine-joins-Nato-cyber-knowledge-hub>
- Suciu, Peter (2022). "Is Russia's invasion of Ukraine the first social media war?", *Forbes*. Accessed on: 9/5/2023, <https://www.forbes.com/sites/petersuciu/2022/03/01/is-russias-invasion-of-ukraine-the-first-social-media-war/>
- Vkulenco, Sergey (2022). "Shots fired: is an EU- Russia energy war inevitable?" *CARNEGIE Endowment for International Peace*, Accessed on: 07/5/2023, <https://carnegieendowment.org/politika/87160>
- Voyger, Mark (2022). "What is Hybrid warfare really?", *Center for European Policy Analysis (CEPA)*. Accessed on: 03/5/2023, <https://cepa.org/article/what-is-hybrid-warfare-really/>
- Watts, Sean (2022). "Ukraine symposium a war crimes primer on the Ukrainian Russia conflict", *Lieber Institute Westpoin*, Accessed on: 19/4/2023, <https://lieber.westpoint.edu/war-crimes-primer-ukraine-russia-conflict/>